

ЛИЧНОСТ И СОЦИАЛНИ ЦЕННОСТИ

Красимира Йонкова

... светът на ценностите има смисъл, ако може да бъде представен като различен от нас самите, но осъществим само в нашите практически решения, вземани за наша собствена сметка.

Л. Колаковски

Благодатната и необозрима тема “ценност” е от твърде деликатно естество и е крайно неестествено един така съществен проблем да битува понастоящем почти като terra incognita. “Неподозиращият смисъла и значението на подобни проучвания стои твърде далеч от възможността да предположи всичко онова, което днес се осъществява в дълбоките недра на съвременната действителност, и още по-малко – да прозре утрешния ден, настъпващ устремено към нас” (8, с. 409). Според същия автор, до края на XIX век по въпроса за ценностите не съществуват “други научни изследвания освен отнасящите се до икономическата ценност”, а “... първите мислители, разгледали ценността като отделен научен проблем са Й. Хербарт, Фр. Бенеке и Р. Лотце” (8, с. 409-410).

Т. н. “философия на ценностите” няма почти нищо общо с “тео-

риятата на ценностите”, а още по-малко – с феномена “социални ценности”. Образно може да се каже, че присъствието на последните като предмет на научен анализ, поради изключително дискуссионния им и динамичен характер, се изразява по-скоро в рамките на едно “агресивно” отсъствие.

Тематичните параметри на настоящата работа ще бъдат ограничени до опита за интерпретация на социалните ценности на равнище личност. Именно за личността актуалното състояние на системата им се явява като осмислена жизнена позиция, детерминираща както дейността, така и поведението ѝ.

Дълго време в специализираните среди се провокира мнението, че социалните ценности нямат реално съществуване, че не могат да бъдат анализирани безпристрастно от личните ценности на изследователите им, че са чисто психо-

логически и етически категории и като такива се намират извън проблемния кръг на социалните науки. Необходимо е обаче да се подчертае, че “понастоящем съществува единно мнение, че ценностите са изключително значими социални факти, които могат да се изследват и анализират научно” (9, с. 174).

Предмет на разглеждане тук ще бъде не ценността сама по себе си, нито чистата (индивидуалната) психологическа ценност, принадлежаща на отделния индивид. Напротив, измеренията ще се търсят в контекста на социално-психологическия анализ, който предполага при обсъждането на социалните ценности да се вземат предвид най-малко следните три момента:

- обектът, ценност сам по себе си;
- способността на обекта да задоволява социални потребности;
- преценката на човека за обекта и неговата способност да носи удовлетвореност.

Изхождайки от подобни методологически основания може да се направи непретенциозният извод, че обектите, разглеждани от принадлежащите към дадено общество хора като ценни, се наричат ценности.

В специализираната литература се срещат различни варианти

за **дефиниране** на феномена. Според В. Тугаринов “ценностите са предметите, явленията (или техните свойства), които са нужни (необходими, полезни, приятни и пр.) на хората от определено общество или класа и на отделната личност като средство за задоволяване на техните потребности и интереси, а също – идеите и подбудите като норма, цел и идеал” (7, с. 11). Друго определение гласи: “Под ценност се разбират, първо, нравственото значение, достойнството на личността (група лица, колектив) и на нейните постъпки или нравствените характеристики на обществените институти; второ, ценностните представи, които се отнасят до областта на моралното съзнание ...” (4, с. 421–422). В социално-психологически аспект обаче най-пълна и точна е дефиницията, която утвърждава, че социалните ценности се определят от “обществената значимост на материалните обекти, социално-политическите и духовни образувания (обществени институции, култура, история, семейство и др.) за човека, колектива, социалната група, обществото като цяло: “... не от собствените им специфични свойства или икономическата им стойност, а от включеността им в сферата на човешката жизнедейност и система от взаимоотношения, от съответствието им на основните

цели, интереси и потребности на хората. Отражават се в нравствени, политически и етически норми, идеали, принципи и цели, изработени от конкретното общество” (5, с. 123).

Прецизирането на горепосочените варианти на дефиниране дава основание да се направят някои изводи-обобщения относно специфичното съдържание на социалните ценности:

– понятието за ценност се извежда от реалните взаимоотношения в обществото; зависи от интересите на една или друга група, класа, прослойка;

– ценностите съдържат определено знание за обекта и фиксират отношение на човека към този обект; единството на тези две характеристики образува спецификата на формирането им;

– ценностите са обективни, а не каприз или хрумване на отделния човек; те възникват и се развиват в процеса на общественото развитие;

– ценностите са исторически и релативни; съществуват обаче и такива, които поради обстоятелството, че се явяват социални факти, обладават и независима от историята, идеална нормативна значимост;

– като отражение на социалната информация, ценностите се развиват въз основа на закона за

приемствеността между поколенията, но и съобразно съвременните реалии.

Съществена трудност в методологическо отношение се явява обстоятелството, че не съществува ясна разграничителна линия между социалните ценности и някои други, близки по смисъл социални факти. Това налага вниманието да се насочи към търсене на сходни белези и различия между тях, за да може по-ясно да изкристализира спецификата на социалните ценности. Такива **сродни понятия** се явяват предпочитанията, атитюдите, нормите.

Предпочитанията обикновено се определят като “перцепции на индивида за привлекателност или непривлекателност на външните обекти” (10, с. 32). Те са насочени предимно към специфичното в тях под формата на харесване или нехаресване, а промяната им води до малки, незначителни изменения в структурата на Аз-концепцията на личността. В сравнение с тях ценностите се явяват “по-интимни” образувания, насочени към социалните и моралните стойности на обектите, като при това обхващат повече и по-големи сфери от опита и поведението. Значимите промени в системата от социални ценности могат да доведат вече до базисни изменения в структурата на личността.

Атитюдите са “заучени, емоционално обогатени модели на поведение, които детерминират устойчиво благосклонните или неблагоприятните реакции на индивида по отношение на хора, обекти или идеи. Атитюдите са тясно свързани с емоциите; фактически те могат да се дефинират като емоционално нюансирани идеи” (10, с. 32). Широко “разтворени” са в личностната екзистенция и действат като динамични сили на човешкото поведение.

Атитюдите, както и ценностите, могат да бъдат равнозначно силни – така, че човек по подобен начин да се откаже или да продължи да отстоява възгледите си. Следователно придържането към определена линия на поведение не е достатъчно сигурен критерий за различаването им. То е така трудно уловимо, защото и двата феномена имат относително обективна връзка с институции или организации.

В най-общ план “ценност” означава по-голяма, а “атитюд” по-малка сила на убеждението, защото първите са тясно свързани с целите на индивида, а вторите са насочени приоритетно към определени външни обекти. Освен това атитюдите не демонстрират същото постоянство като ценностите. Те са по-променливи – както поради динамичната смяна на различ-

ни предразсъдъци, така и поради по-силната им обвързаност с емоционално-чувствената сфера на личността.

Нормите, както и ценностите, се явяват регулатори на човешкото поведение. Те привеждат в предписваща форма акумулирания в тях социален опит и го насочват към съзнанието на личността. Според В. Афанасиев “между ценностите и нормите има забележими различия. В понятието “ценност” преобладава факторът на вътрешното убеждение, на доброволния стремеж, на известна желаемост, докато в понятието “норма” в по-голяма степен се подчертава задължителността, наличието на санкции в случай на отказ от следването на нормите... Ценностите съдържат повече общи съществени предписания, отколкото нормите, които конкретизират съдържащите се в ценностите изисквания” (цит. по К. Нешев, Етика, 1980, с. 35).

Понятието за социална ценност провокира насочване на вниманието към изясняване и на две други **допълнителни понятия**: ценностни ориентации и ценностни критерии. Най-общо може да се каже, че на личностно равнище социалните ценности битуват именно чрез тях.

Ценностната ориентация се изразява в съотнесеността на

интернализираните ценности с постъпките на индивида. Тя е "един от компонентите на мирогледа, система от ценностни отношения, формирани у личността в процеса на реалния ѝ живот и взаимоотношения; цялостно, относително самостоятелно личностно образувание, структурирано по определен начин, с утвърдени и устойчиви функции" (6, с. 71). Подобно дефиниране навежда най-малко до два извода за специфичното съдържание на ценностните ориентации, а именно схващането им в смисъл на:

– социално обусловено и избирателно отношение на личността към съвкупността от материални и духовни блага, разкриващо се като оценка на субекта към действителността;

– система от нагласи за възприемане на едни или други социални ценности, в контекста на които индивидът преценява ситуацията, избира съответен модел на поведение или оценява дадена структура на взаимоотношения.

В ценностните критерии социалните ценности се "материализират" и така придават на културата и обществото смисъл и значение. Всяко общество си изработва критерии, според които определя статуса на членовете си. Социалният статус на индивида функционира отчасти като пред-

писан му, отчасти като завоюван. Социалният консенсус относно високия или ниския статус на човека е възможен благодарение на съществуването именно на тези критерии, според които се определя дали той притежава или не феномените, оценявани високо в рамките на съответната култура. Това дава основание ценностните критерии да се схващат като детерминанти на социалния статус. Следователно, когато се зададе въпросът за социалния статус на дадена личност, всъщност интересът е насочен към разкриване на нейната социална ценност, пречупена през тези критерии.

Разсъждавайки върху функциите им, Й. Фихтер определя приблизително по следния начин същностните им белези:

– имат общ характер, т. е. болшинството от хората се намират в съгласие с тях и те не зависят от преценката на отделния индивид;

– възприемат се сериозно, т. е. хората ги схващат във връзка със съхраняване на общото благо и като способни да удовлетворяват социални потребности;

– обогрени са емоционално – за най-висшите хората са готови за саможертва;

– отличават се с понятийна абстрактност, поради което трябва да се разглеждат отделно от

много други стойностни неща;

– водят до консенсус, предизвикват единомислие (9).

Ценностните критерии винаги предполагат сравняване между това, което е по-добро и това, което е по-лошо, което стои по-високо и което стои по-ниско. И естествено, не винаги всички преценки могат да бъдат правилни.

В контекста на тази социално-психологическа интерпретация не може да не се акцентува и върху анализа на тясната връзка на социалните ценности с еталоните на поведение, социалните роли и социалните процеси.

Налагането на определени еталони на поведение се извежда от валидните за съответното общество ценности. Не всички възприети в него образци на поведение имат еднакво значение: традициите напр. са по-задължаващи, отколкото обикновените социални привычки. Неприемането на образците на чуждата култура и считането им за безсмислени, понякога се дължи на непознаване на нейните ценности. По същия начин, ако човек не умее да се приспособи към еталоните на поведение на собственото си общество, вероятната причина за това би могло да бъде недостатъчното познаване на основните му социални ценности.

Следва да се допусне, че образците на поведение с най-висока со-

циална ценност се радват на широко признание, но същевременно упражняват и най-силен социален натиск. Свързаната с определен набор от еталони на поведение социална ценност оказва върху хората различен по сила социален натиск, осигурявайки по този начин съответното им разпространение. В този случай социалните ценности се явяват в ролята на норми за образците на поведение.

Прилаганата от дадено общество система от награди и наказания върху личността в зависимост от нейното поведение, има своите последни основания в ценностната му система. Ако няма такава, или пък тя не е достойна на членовете му, тогава то би било лишено от най-важния си инструмент за упражняване на социален контрол. Ценностите определят какво се изисква от хората и какво им се забранява, какво се приема и възнаграждава и какво се отрича и наказва.

Едва ли би било правомерно да се говори за ценности, създавани от еталоните на поведение, ако не съществуваха хора, достойни за оценяване и способни от своя страна да оценяват. В крайна сметка всички ценности са насочени към човека. По израза на Й. Фихтер “най-важният механизъм, чрез който хората осмислят и дават израз на ценностите, са социалните ро-

ли” (9, с. 177). В рамките на съответната роля личността приписва различна стойност на образците, в зависимост от по-голямата или по-малката им ценност за нея. Възможността за приемственост между различните социални роли осигурява в известна степен и условия за поддържането им.

От своя страна обществото очаква индивидът да познава ценностите и еталоните на ролята, която реализира, и да е в състояние да се концентрира върху значимите, независимо че би могъл да ги степенува по различен начин. Казано с други думи, обществото ранжира социалните роли по ценност и предявява към личността поредица от очаквания и изисквания за поведение, адекватно насочено към тези ценности.

Обикновено “в съответната култура икономическите, религиозните или семейните роли имат най-висока ценност” (вж. по-подробно 9, с. 179), но е възможно отделният индивид да има различни от този ранг доминанти. Особено в рамките на цялото общество, многообразието от социални роли естествено води до ценностни различия. Степента им на изразеност основно зависи от своеобразието на господстващите институции, до известна степен и от възрастта, пола, някои житейски обстоятелства.

В реалното функциониране на социалните процеси (типизираните социални отношения) винаги са включени социални ценности. Както вече стана ясно, най-значимите отношения между индивидите в дадено общество се творят чрез динамично реализираните от тях социални роли. Тези отношения между личности и групи се разгръщат по-нататък, нормират се и се управляват чрез ценностите на обществото. Йерархичният порядък в мрежата от статусни и ролеви връзки не би могъл да функционира успешно, ако хората не признаваха общоприетата система от социални ценности. В този смисъл напр. връзката “родител – дете” не се схваща само от позицията на ролево отношение, а като отношение, само по себе си високо ценено. Социални процеси, реализиращи се съвместно, обикновено също са високо ценени, защото водят до ред, хармония и социален мир.

Вероятно е мотивацията за съвместна дейност и желанието за постигане на успехи както и отстояването или завоюването на по-висок статус, също да се подчиняват на социалните ценности. И това е напълно логично – щом в дадена култура съществуват определени критерии за приемане и неприемане, нормално е хората да се позовават на тях. В този контекст не

може да не се отбележи, че дори участието в т. н. "дизюнктивни" (от лат. *disiunctivus* – разделителен) социални процеси, обикновено ранжирани по-ниско в ценностната скала, се оправдава и поощрява чрез позоваване на други високи социални ценности. В зависимост от критерия, самата конфликтна ситуация понякога придобива висока стойност. В определени случаи социални действия от типа на конкуренцията, надпреварата и др., обикновено с деструктивен характер, също се считат сами по себе си за ценни, изискват се и се стимулират.

Базисна потребност на човешкото същество е непрекъснатото разширяване на границите на Аз-а: изискване за по-висок статус и обществено положение, желание за приемане от страна на другите, положителна оценка за самия себе си. Реалността на мрежата от социални отношения ясно свидетелства за това, че човек може да удовлетвори тази потребност, ако се "вписва" адекватно в очакваните и приети от съответното общество модели на поведение. Нещо повече, самият акт на включване в системата от социални отношения е и вариант за изразяване на съгласие с ценностите, олицетворени в тях.

Базисното осмисляне на феномена социални ценности би могло да се подпомогне чрез опита за

систематизирано извеждане на основните им функции. В обобщен план те се реализират в следните направления:

1. Предлагат "готов образец за оценка на социалното значение на личността и социалните групи"; съдействат на индивида да изгради по-адекватна самооценка и да установи собствения си социален статус в очите на другите.

2. "Съсредоточават вниманието на хората върху реалните културни блага, които се приемат за желателни, полезни и съществени." В субективен план личността може да има различни доминанти по отношение на желано, полезно и съществено. Обаче поради факта, че рангът се предлага от "нейното" общество, тя трябва да се стреми да го интернализира.

3. Във всяко общество "ценностите показват идеалния начин на мислене и поведение". Така те задават модели на поведение, защитавани, стимулирани или санкционирани в различна степен съобразно ценностните критерии. От своя страна, личността се сдобива с еталон да установи кое е добро и кое не.

4. За хората "ценностите са пътепоказатели в избора и осъществяването на социалните им роли". Именно ценностите от висок ранг провокират амбиции, интереси и нагласи за упражняването

на определен вид от многообразието на социалните роли.

5. Ценностите действат възпрепятстващо върху девиантното поведение в ролята си на норми, предписващи кое се приема и кое не. Те провокират “правилно” поведение, изискват чувство за обвързаност с общоприетите възгледи, или подтикват към конформизъм. В този смисъл те се явяват “средство за социален контрол и служат за упражняване на социален натиск”.

6. В ролята си на регулатори на човешкото поведение, ценностите се явяват “средство за провеждане на социален консенсус” (цитатите са по 9, с. 183-184).

Когато се обсъжда идеята за **класификацията** на който и да било феномен, едва ли има сериозен изследовател, който да излезе с претенцията, че е разработил цялостна, разгърната и

завършена такава. В специализираната литература този проблем по правило винаги остава открит за преоценки и нови парадигми. С особена сила констатираното се отнася и до опитите за класификация на многовариантните възплъщения на ценностите: всеки от тях вероятно би имал ограничен параметър.

Интересен, сравнително цялостен и разгърнат, е биполярният модел, представен от Ортега-и-Гасет: “Разработването на една оценъчна класификация би изисквало твърде сложни наблюдения... С единствената цел да облекча читателя в собственото му размишление върху тази тема от толкова деликатно естество тук ще посоча по-значителните класове, които ценностите образуват съобразно с материята си” (8, с. 430):

ПОЛОЖИТЕЛНИ И ОТРИЦАТЕЛНИ ЦЕННОСТИ

ПОЛЕЗНИ.....

ЖИЗНЕНИ.....

Годно – Негодно

Скъпо – Евтино

Изобилно – Оскъдно и пр.

Здраво – Болно

Енергично – Инертно

Силно – Слабо

ИНТЕЛЕКТУАЛНИ...

Знание – Заблуждение
Точно – Приблизително
Очевидно – Вероятно и пр.

ДУХОВНИ

НРАВСТВЕНИ...

Добро – Зло
Справедливо – Несправедливо
Вярно – Вероломно и пр.

ЕСТЕТИЧЕСКИ.....

Красиво – Грозно
Изящно – Грубо
Изискано – Неизискано
Хармонично – Нехармонично и пр.

РЕЛИГИОЗНИ.....

Свято или Свещено – Скверно
Божествено – Демонично
Върховно – Производно
Чудесно – Механично и пр.

Според същия автор "... ценностните свойства са неизброими..., а едно от най-внушителните изследвания би представлявало пресътворяването на историята като процес на откриване на ценности" (8, с. 431).

В представения модел намират място и някои класове социални ценности, но не може да се каже, че той се придържа към определен, още по-малко единен критерий за класификация. Ясно е, че при разгръщането му се използват както съдържателни, така и функционални белези. Независимо от това обаче класификацията представя разновидности на феномена в широк информационен диапазон, с

което може да представлява отпавен пункт за обвързване с резултати от емпирично идентифициране.

В търсене на измеренията за класификация конкретно на социалните ценности, методологически би могло да се изходи от констатирано вече в рамките на този анализ положение. А именно обстоятелството, че те се намират в тясна връзка с еталоните на поведение, социалните роли и социалните процеси, както и с всички сфери на конкретния тип общество. В този смисъл всеки от посочените социални феномени би могъл да служи за изходен класификационен критерий.

Сравнително цялостна картина на възплъщението на социалните ценности представя Й. Фихтер (9, с. 180-183). Предложеният от него модел за класификация се базира върху три други, различни от горепосочените, критерия, а именно социалната личност, обществото и културата. (Класификацията на споменатия автор е дескриптивна, обособяването и формулирането на отделните групи е направено от мен – бел. авт.). Идеята му може да се представи приблизително в следния вариант:

А) Видове социални ценности на равнище личност

Ранжирането се извършва според степента, в която ценностите имат задължителен и принуждаващ за личността характер. В този клас условно се обособяват три подгрупи:

а) **Нормативни.** Те са силно интернализирани и морално обвързващи – това са феномените, за които се казва, че са въпрос на съвест. Последната “пригиска” човека да се съобразява с тях. Разрушаването им у нормалния индивид провокира чувство за вина и срам, а обществото от своя страна полага големи усилия да осигури спазването им.

Формата, в която се разпространяват (“ти трябва” – “ти не трябва”), е най-често повелителна. Като основна група тук се ран-

жират “позитивните ценности на монотеизма, патриотизма и моногамията срещу негативните на политеизма, предателството и полигамията” (9, с. 181).

б) **Нравствени.** Те упражняват най-силен морален натиск и в повечето случаи формират етичското ядро на потребностно-мотивационната сфера на личността.

в) **Конвенционални.** Отличават се с по-малка значимост за индивида и се спазват по-скоро за удобство и по навик, отколкото поради някакво твърдо убеждение. Нарушаването им не се съпровожда с чувство за вина и срам, а още по-малко с опасност от сериозна социална санкция.

Б) Видове социални ценности на равнище общество

За разграничителен критерий тук се приема степента им на значимост за нормалното функциониране на макро- и микрогрупите в обществото. Определени социални ценности са по-важни от други, ако ду членовете им и ефективни практически резултати за социалния живот. Условно те могат да се разделят на две подгрупи:

а) **Конструктивни.** Изразяват положителната сфера на ценностната редица. За прогреса и добруването на хората най-действени са социалните отношения, възплъщаващи ценностите на “справедливостта и равнопоставено-

стта, личната свобода и социалния авторитет” (9, с. 181).

б) **Дизюнктивни.** Изразяват негативните, антисоциалните ценности. Те формират областта на ценностните конфликти – резултат от неравнопоставеност между личностните и обществените задължения. Не винаги това, което е добро за обществото, е добро и за индивида, и обратно. “Така ценности, които от гл. т. на цялото общество са негативни и дисоциативни, понякога са високо позитивни за отделни личности, групи по интереси или *pressure groups*. Въпреки това всяка ценност, провокираща негативни социални процеси, независимо дали става въпрос за расова дискриминация, за лоялност към дадена институция или за религиозни убеждения, трябва да се определя като деструктивна” (9, с. 182).

В) Видове социални ценности на равнище култура

Критерият изисква диференциация на социалните ценности според тяхната институционална функция. В този смисъл се различават икономически, политически, социални, религиозни и т. н. ценности.

В рамките на отделните институции ранжирането им от важни към по-малко важни или от позитивни към негативни е ясно различимо. Културната реалност показва, че във всяка институция се при-

лага собствена ценностна система. Хората, участници в съответната институция, в известна степен я интернализират и привеждат повече или по-малко в съответствие с нея индивидуалните ценности на личния си живот. В този смисъл може да се направи изводът, че във всяко общество в неформалния живот на хората действат съществени социални ценности. Следователно ценностни представи, продължително и традиционно свързани с определена култура на поведение, облекчават и съдействат за функционирането на самите институции.

След това бегло представяне на възможните класификации, базирани се на посочените критерии, съвсем не бива да се остава с впечатлението, че не са възможни (и дори по-надеждни) други. Принципите, основоположени в тях, представляват само част от многообразните аспекти на ценностните понятия. Но при всички случаи е оптимистичен фактът, че всяка класификация, независимо от степента на нейната разработеност, е била и ще бъде ценен ориентир за по-нататъшни изследователски търсения.

Човек живее в реалност, която е негова собствена – обектите, на които откликва имат свойствата, които той им приписва. Следователно не е изненадващо, че недоуменията и конфликтите в

сферата на ценностите са толкова обичайно явление. Най-малко поради обстоятелството, че "фактите" са твърде различни за хората, намиращи се в различни точки на ценностните скали.

Независимо че ценностите, разпространявани от дадена култура, оказват интегриращо въздействие върху хората, в някои случаи могат да доведат до възникването на социални проблеми. Социалният проблем в нашия контекст не претенциозно може да се дефинира като диспропорция между съдържанието на разпространяваните социални ценности и нивото на социалното поведение. Ако хората нямаха ценности и ясно изразени идеали, не би имало норми, според които да се измерят еталоните на поведение. Например, ако неприкосновеността на личността и собствеността не са свързани с представата за ценност, посегателствата върху тях не биха могли да бъдат санкционирани. Фактически социалните проблеми (примерно от типа на криминологично поведение, расова и етническа дискриминация, експлоатация на детския труд, сексуални извращения и др.) не могат да бъдат дефинирани, ако не съществуват съответни ценностни образци. В този смисъл йерархията на социалните ценности е от изключително значение. В степенята, в която дадено общество

стига или се доближава към най-високите, то ще се развива по пътя на прогреса.

Несъответствието между ценностите на обществото и реалното поведение на хората едва ли може да бъде напълно преодоляно. Фактът, че социализираният индивид се стреми повече, отколкото може да постигне, означава, че винаги ще има социални проблеми. В този смисъл може да се каже, че "социалните ценности "предполагат" социалните проблеми" (9, с. 184).

Заслужава внимание и един друг аспект на противоречията, особено актуален при функционирането на различните социални институции. Дори дадено общество да е съзнателно интегрирано в консенсус по отношение на висшите си ценности, съществуват обстоятелства, при които ценностните системи в него встъпват в конфликт. Например, разминаване между семейните и интересите на икономическата политика, между ценностите на образователната стратегия и субекта на обучение, между тези на църквата и държавата или икономиката.

Най-явно ценностния конфликт се проявява в плуралистичните общества, където различни групи се стремят да издигнат статуса и да разширят влиянието си. Стига се до незачитане правото на по-слабите и малобройните да изпо-

вядват друга, относително по-различна система от ценности. В това отношение в демократичните общества се осъществява известен компромис с помощта на регламентирани мерки. В повечето случаи обаче социалните проблеми поради сблъсък на ценностите остават.

Многообразието от ценности не минава без последствия за отделната личност. В двешните общества малко хора могат да прекарат живота си в затворени, ценностно хомогенни групи. Динамиката на междугруповите контакти силно активизира контраста между различните социални ценности и поведенчески модели. Освен това конфликтът между институциите с проблеми от подобен род продължава като конфликт между различните социални роли на индивида, понякога до превръщането му в личностен конфликт. Така всяка личност, член на дадено общество, вероятно живее в една или друга степен на вътрешна борба.

Разгледаните два аспекта на противоречията дават основание да се изведат два от основните случая, при които социалните ценности водят до възникване на социални проблеми:

– когато между ясно изразените и защитавани от обществото ценности и фактическото поведение на хората възниква дисонанс;

– когато ценностите на различните микро- и макрогрупи в обществото са в противоречие или конфликт едни с други.

Интересна, конкретна и все още незадоволително разработена страна от проблема за ценностите е въпросът за тяхното **измерване**. Безспорно е, че съществуват значителни затруднения, най-малко поради сложната им и специфична екзистенция. “Независимо от доста обширното им теоретично съдържание на емпирично ниво те приемат ограничения съобразно степента, в която са интернализирани от обекта на конкретното изследване. Отделният човек или определена социална общност, ...снема в себе си многообразието от социални ценности, като ги пречупва през своя житейски манталитет, равнище на култура и идеологическа ориентация. ...В този смисъл всички социално насочени действия и оценъчни отношения носят природата на социалната същност на човека, конструирана в исторически определените социокултурни рамки” (2, с. 113).

Популярна и широко разпространена е публикуваната още през 1957 г. ценностна скала на Олпорт – Върнън – Линдзи. Тя измерва шест ценностни ориентации: икономическа (насоченост към практичност), естетическа

(насоченост към красотата), политическа (насоченост към властта), теоретична (насоченост към истината), социална (хуманистична насоченост) и религиозна (12). По същество лицето е поставено в ситуация на принудителен избор между две и повече ценности, даващ му възможност да покаже отношението си на загриженост, заинтересованост и личностна значимост на социални, политически, религиозни и др. проблеми. Тестът е така конструиран, че лицето трябва да отговори на последователен брой въпроси, за да получи значим резултат за някоя ценност. Освен това то не може да получи високи резултати от всички скали – увеличавайки резултата си от една, то го понижава в друга.

Валидността на изследването трудно се демонстрира обективно. Най-добри доказателства за надеждност дават тествани групи, показали вече чрез някакво решително действие относително превъзходство по дадени ценностни ориентации. Р. Стагнър (12) дава няколко примера с резултати от проучвания на студенти, които потвърждават валидността на скалата: изучаващите богословие показват изключително високи резултати по религиозната, а над средни – по социалната скала; икономистите – по икономическата и политическата, а психоло-

зите – по теоретичната, естетическата и социалната, и изключително ниски – по икономическата и политическата. Получените резултати са логически уместни и съответни на социалните експектации, поради което скалите са стандартизирани.

В близкото минало и в България творчески колектив от психолози публикува данни от проучване на ценностните ориентации на популация от хора в зряла възраст. В сбита форма резултатите говорят за следните констатации:

– когато личността е включена в институционализирана дейност, ценностната ѝ ориентация е по-динамична и податлива на изменение;

– с възрастта ценностната система не само се обогатява в съдържателно отношение, но придобива и по-консервативни и устойчиви параметри;

– центрирането около определена съвкупност от социални ценности се детерминира в определена степен от образованието, семейното и материалното положение, многообразието от професионални и социални роли (6, с. 71-105).

Когато се оперира на ниво абстракция, извън оценъчните скали, терминът “ценност” нерядко се употребява за обозначение на широка ценностна ориентация. В известни рамки тя може да бъде

установена чрез продължителни експертни наблюдения. Несъмнено е налице разлика между източно- и западноевропейците, американците, китайците, индийците и т. н." Навярно всеки народ и всяка епоха са проявявали особена чувствителност към определени ценности и, обратно, са страдали от удивителна слепота спрямо други." (8, с. 431).

Независимо от проблемите на транскултурните проучвания, те хен упорит изследовател е Ч. Морис, чийто основен труд "Разнообразните човешки ценности" обобщава наблюденията му върху основните ценностни ориентации в цивилизования свят. Той конструира въпросник, чрез който изследва ценността на 13 типа начин на живот на стотици млади хора. Резултатите показват, че националният избор съответства в една или друга степен на стереотипните убеждения от гл. т. на популярните схващания за различните страни (11).

Необходими са множество проучвания, за да се констатира до каква степен тези ценностни системи действително ръководят индивидуалното поведение. Въпреки трудностите подобни изследвания са много полезни, тъй като е необходимо да се познават и разбират ценностите на хората и извън собствената страна.

Перспектива

Социалнопсихологическият анализ не се занимава с неизменната и абсолютна стойност на ценностите. Доколкото тя съществува – е предмет за анализ на философията, етиката, теологията. Променливостта е съществен белег на всички общества и култури – в сферата на социалните ценности тя е много характерно явление. Това естествено означава, че по отношение на критериите за различаване на ценно от не ценно, хората мислят различно. Затова определението "вечни", "висши" или "последни" по отношение на ценностите, следва да се употребява твърде предпазливо. Но е факт, че между хората от всички общества съществува приблизително общ консенсус относно най-важните от тях – малко на брой, но фундаментални: отхвърляне и заклеймяване на кръвопролитие, убийството, богохулството, кражбата, лъжата, и прокламиране на големите ценности – дружба, вяност, любов, справедливост. А това вече е единение на човечеството, основано върху един минимум на съгласие в социалната съвест.

Времето ни повече от всякога се нуждае от множество прозрения. Преди обаче човек да реши рационално по кои алтернативни пътища да тръгне, кои

ценностни и културни стилове да следва, най-напред трябва да определи кои са възможни. По думите на Бахтин: "Всяка оценка е заемане на индивидуална позиция в битието..." (1, с. 126). При всеки подобен опит множество от идеите вероятно ще бъдат абсурдни или невъзможни. И все пак, в творческата същност на човека е заложена готовността да си играе с абсурдното, и едва по-късно да го лежи на сурова преценка и безпощаден анализ. Малко от идеите би-

ха издържали, но може би от изключително значение за разкриване на възможности...

Нуждаем се от могъщи и нови, антиутопични ценностни концепции, въплътени в най-чувствителните сетива на обществото. Подобно "отваряне на ума" вероятно би спасило човека, попаднал в центъра на едно "състезание" между безспирно растящата несигурност и необходимостта от ценностни представи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин, М. Естетика словесного творчество. М., 1979.
2. Градев, Д. Възрастните хора и обществено-политическият живот. В: Третата възраст. С., 1982.
3. Колаковски, Л. Етика без кодекс. – Философска мисъл, 1991, кн. 5.
4. Речник по етика. Партиздат., С., 1974.
5. Словарь социально-психологических понятий. Л., 1987.
6. Топалова, В., К. Крумов. Ценностна система и интереси. В: Третата възраст. С., 1982.
7. Тугаринов, В. Теория ценностей в марксизме. Л., 1968.
8. Хосе Ортега-и-Гасет. Есета. I том, С., 1993.
9. Fichter, J. Grundbegriffe der Soziologie. Wien, 1968.
10. Introductory Psychology. Notes. Canada, 1981.
11. Morris, Ch. Varianties of human value. 1956.
12. Stagner, R. Psychology of Personality. New York, 1961.

PERSONALITY AND SOCIAL VALUES

Krasimira Ionkova

Summary

The theme of the social values represents an encyclopedic phenomena. It includes a great variety of directions and levels of investigation, it is determined by a multitude of factors from the theoretical tradition and from the social environment and it has a wide theoretical and ideological resonance. That is why the approach to its analysis is to be a complex one.

In this study the scientific analyse goes dominant psycho-socialistic, but enters partly into the field of psychology of personality. The definition of the social values is given in connection with the behaviour sampling, attitudes, social roles and relations.

As an examples are presented some cases of measuring social values.